

НАРОДНІ ЗАСОБИ ЛІКУВАННЯ ТВАРИННОГО ПОХОДЖЕННЯ У НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Гуцуляк Соломія

здобувачка вищої освіти магістерського рівня

Боян-Гладка Світлана

к.і.н., доцент

Кафедра етнології і археології

Карпатський національний університет

імені Василя Стефаника, Україна

Анотація. У статті розглядається традиційні лікувальні засоби тваринного походження, що побутували серед українців Карпатського регіону, зокрема їхню символіку, способи застосування та функціонування в системі народної медицини. На основі етнографічних джерел проаналізовано роль тваринних продуктів у формуванні локальних лікувальних практик та їхній зв'язок із світоглядними уявленнями українців.

Ключові слова: традиція, обряди, народна медицина, етнографічні джерела, світогляд, духовна культура, народні уявлення.

Вступ. Тваринні компоненти у традиційній медицині українців Карпатського регіону формували один із ключових елементів народної лікувальної практики. Їх використання ґрунтувалося на поєднанні емпіричного досвіду, магічних уявлень та спостережень за природою. У гуцулів, покутня, бойків і лемків такі засоби були важливою складовою цілісної системи лікування, що включала травництво, замовляння, обрядові практики та елементи раннього натуралізму.

Мета та завдання дослідження. Мета – визначити та проаналізувати систему знань, традицій і практик, пов'язаних із використанням лікувальних засобів тваринного походження в українців Карпатського регіону, з'ясувати їх походження, функціональні особливості та роль у традиційній медичній культурі.

Завдання дослідження: охарактеризувати джерельну базу, що висвітлює традиційні лікувальні практики Карпатського регіону; визначити основні групи тваринних продуктів, які застосовувалися з лікувальною метою (жири, молоко й молочні продукти, кров, шкіра, шерсть, органи тощо); проаналізувати способи використання цих засобів у народній медицині; показати ступінь збереження цих знань у сучасній культурі та їх потенційне значення для етномедичних досліджень.

Результати дослідження. Продукти, отримані від домашніх і диких тварин, давно знаходять широке застосування в народній медицині різних народів, зокрема українців Карпатського регіону. Такий підхід був зумовлений як багатовіковим досвідом і спостереженнями за їх впливом на людський організм, так і віруваннями щодо життя, смерті, здоров'я та хвороб. Лікування тваринними продуктами поєднувало раціональні та ірраціональні елементи народної медицини. Молоко та молочні продукти вважалися одним із найбільш поширених засобів лікування, основа застосування яких базувалася на раціональних знаннях про їхні корисні властивості. Окрім важливої ролі в повсякденному харчуванні, ці продукти активно використовувалися для лікування різноманітних захворювань. Особливу популярність мало гаряче кип'ячене молоко, часто поєднане з іншими інгредієнтами, яке виступало перевіреним засобом при застудах, кашлі, болю в горлі тощо.

Лікувальне застосування молочних продуктів було особливо поширеним. Наприклад, мешканці Карпат пили тепле пряжене молоко для лікування простудних недуг, застосовували його у вигляді компресів, особливо у дітей. Також з молока готували примочки для обробки ран та порізів або навіть укусів. Кисле молоко використовувалося для компресів при очних хворобах, очищення ран та навіть при укусах гадюк. Овече молоко в багатьох регіонах України традиційно рекомендували при легеневих захворюваннях та туберкульозі. На Закарпатті та Гуцульщині кобиляче молоко вживали для боротьби з коклюшем і астми («задуха» або «ядуха») [1]. Згадки про використання кобилячого молока від хвороб дихальних шляхів можна знайти навіть у літературі середини XIX ст. У народів Середньої Азії кумис був популярним засобом при бронхіальних захворюваннях, туберкульозі, а також як джерело поживної і легко засвоюваної їжі. Свіжа сметана широко застосовувалася для лікування висипки, золотухи та наливів на Покутті [6].

У Карпатах для подібних випадків використовували гусянку (кисле кип'ячене молоко) і жентицю (сироватку). Особливо популярною жентиця була серед гуцулів: її пили при шлункових проблемах, таких як порушення травлення. Для цього було рекомендовано випити 0,25 л кислої жентиці, а за 30-60 хвилин – таку ж кількість свіжої. Вона також слугувала засобом для компресів при ударах і розтирань ніг при набряках [4].

Коров'яче масло, хоча в гірських районах йому часто надавали перевагу овечому, слугувало не лише продуктом харчування, але й знаходило застосування в зовнішніх процедурах, як-от натирання, або як складник для виготовлення мазей.

Широке застосування мали різноманітні тваринні жири: свинячий, собачий, борсучий, ведмежий, гусячий, їжачовий; у деяких місцевостях використовували навіть кротовий, зміїний чи черепаховий жири. Ці субстанції вважалися ефективними у загоєнні ран та застосовувалися як зовнішньо (при застудах і ревматизмі), так і внутрішньо (у випадках запалення легень, астми або

туберкульозу). Фактично тваринні жири широко практикувалися у народній медицині багатьох етносів. Вибір конкретних жирів залежав від етнічних і регіональних традицій, які також впливали на методи приготування ліків і форми їх використання. Найбільш поширеним в Карпатах був борсучий жир, що здобув значну популярність.

Значне місце серед засобів лікування тваринного походження займала органотерапія, яка є своєрідним відображенням архаїчного культу тварин. Цей культ, пов'язаний із тотемістичними віруваннями, залишив сліди в багатьох культурах. На думку науковців, у ранні періоди суспільного розвитку зв'язок між релігійними обрядами та медичними практиками був настільки тісним, що їх важко було розмежувати. Це особливо стосується ритуалів жертвоприношення, коли жертвна тварина чи її органи сприймалися як носії лікувальних властивостей. Наприклад, у давньогрецькій практиці кров півня, принесеного в жертву, використовували як лікувальний напій. У Русі лікування за допомогою органів тварин мало широке поширення й залишалося популярним засобом народної медицини в наступні століття. Наприклад, для лікування "курячої сліпоти" (кератоконос) у різних регіонах застосовували печінку чорної курки, чорного поросяти чи теляти [3]. Не зважаючи на магічне забарвлення цих практик, сучасна медична наука підтверджує раціональність таких підходів: ефективність методу обґрунтовується вмістом у печінці вітаміну А, який позитивно впливає на подібні захворювання та загалом зміцнює організм.

Аналогічно можна згадати ще один широко розповсюджений серед українців народний метод – обгортання свіжознятою шкірою тварини для лікування простудних захворювань, ревматизму, а також застосування її як компресів для фурункулів, наривів та інших хвороб. Заяча або мишача шкіра у формі компресу вважалася ефективним засобом для лікування фурункулів і наривів, оскільки добре утримувала тепло, не пропускала повітря й сприяла швидкому дозріванню нариву.

У деяких регіонах, зокрема на Закарпатті, перед застосуванням, шкіру замочували в молоці. Подібні методи також були поширені в народній медицині інших народів. Ефективність зігрівальних компресів з овечої вовни при радикуліті, болях у горлі або лімфаденітах давно підтверджена і сумнівів не викликає. Такі засоби широко використовувалися в лікувальній практиці українських горян, враховуючи локальні особливості. В одних регіонах застосовували лише вовну молодих ягнят, в інших – виключно не прану, а іноді навіть лише чорну вовну.

Не можна не відзначити доцільність застосування жовчі, яку донині використовують навіть у науковій медицині. Велика кількість лікарських форм та різноманітність недуг, для лікування яких вона застосовувалася, свідчать про її популярність у народному лікуванні. Жовч використовували як зовнішньо, так і внутрішньо. Зовнішньо її застосовували у формі зігрівальних компресів або для загоєння ран, нерідко поєднуючи з іншими складниками. Наприклад, гуцули при

болях у горлі змащували проблемні ділянки свинячою жовчю (село Зелена, Надвірнянський район, Івано-Франківська область) [4]. На значній частині території України жовч вживали внутрішньо для лікування хвороб шлунково-кишкового тракту. У деяких регіонах вона зберегла давнє застосування з XVII ст. як ефективний засіб проти епілепсії. До терапії цієї хвороби, яку часто пов'язували з діями нечистої сили, нерідко додавали й магичні елементи. Серед засобів народної медицини для лікування епілепсії особливе значення мала кров. У різних місцевостях її використовували по-своєму: у одних випадках – внутрішньо, а в інших – зовнішньо. Наприклад, одним зі способів було накрити хворого чорною хусткою та зробити хрестоподібний надріз на мізинці, щоб виступила кров. Кров застосовувалася й для лікування інших недуг.

Звертаючись до народних уявлень про гадюк, слід зауважити, що в культурі гуцулів вони сприймалися як символи добробуту та щастя. Як вважав С. Вітвицький, плотогони вважали за особливу удачу зустріч з гадюкою на дарабі [2, с. 45]. У народній медицині також широко застосовували різні компоненти тіла гадюк – жир, зуби, м'ясо та мозок. Наприклад, гуцули з використовували порошок із подрібнених гадючих зубів для лікування зубного болю, що ґрунтувалося на магичних уявленнях. Гадючий жир застосовували при лікуванні захворювань очей або як профілактичний засіб під час епідемій [5].

Висновки. Таким чином, до засобів тваринного походження у народній медицині українців Карпат належали молоко, молочні продукти, тваринні жири, окремі органи та навіть цілі тварини.

У Карпатському регіоні найбільш поширеними були основні групи тваринних лікувальних засобів –

1) жири:

- ведмежий, який використовувався для лікування бронхіту, пневмонії, простудних захворювань, обморожень, ревматизму. Наносився на груди, спину, суглоби або вживався внутрішньо. У гуцулів вважався «найсильнішим теплим жиром»;

- баранячий – ефективний при розтягненнях, ударах, болях у ногах. Застосовувався у вигляді компресів чи натирань;

- свинячий («сало без води», або внутрішній смалець), був найпоширенішим універсальним засобом для лікування ран, тріщин, опіків, кашлю (смалець із медом).

2) молочні продукти:

- сироватка вживалася при виснаженні, гарячці, хворобах травлення;

- кисле молоко застосовувалося при шлункових недугах, інтоксикаціях, «розстроєні шлунку»;

- масло коров'яче та овече, використовували при лікуванні опіків, ран, а також як змащення для грудей при сухому кашлі.

3) кров, органи та інші субстанції:

- кров свіжозабитої худоби вживалася у невеликих кількостях при анемії та виснаженні (зокрема вівці);
- печінка тварин, її прикладали для зняття болю в селезінці та шлунку;
- жовч бика та ведмеда, використовували для лікування порізів, гнійників, інфекційних запалень, наносилася на уражені ділянки або змішувалась із спиртовими настоянками.

Застосування тваринної сировини часто супроводжувалося замовляннями, ритуальними діями («відливання воску», «зачарування жиру»), вірою у лікувальну силу «дикого звіра» (ведмідь, вовк), уявленнями про передачу «життєвої сили» тварини до людини. Наприклад, ведмежий жир вважався «сильною тепловою субстанцією», що передає людині силу і витривалість ведмеда.

Виділимо порівняння практик тваринного лікування у етнографічних груп Карпат –

1) гуцули:

- активне використання продуктів мисливства – ведмеда, козулі;
- поширеність мазей на основі тваринних жирів;
- лікування кров'ю та жовчю звірів.

2) покутяни:

- використання продуктів мисливства – вовка, ведмеда;
- мазі тваринного походження і молочних продуктів
- лікування медом

3) бойки:

- перевага засобів із домашньої худоби;
- застосування молочних продуктів і смальцю;
- бджолярство як основа лікувальних практик.

4) лемки:

- різноманітність мазей та настоянок із бджолиним воском;
- активне використання продуктів рибальства (риба як компрес при запаленнях).

Засоби тваринного походження становили важливий блок традиційної медичної культури Карпатського регіону, відображаючи як практичний досвід, так і світоглядні уявлення місцевих мешканців. Вони поєднували лікувальні властивості природних компонентів із символічними практиками, формуючи унікальну етномедичну систему, характерну для гірських районів Українських Карпат.

Список використаних джерел

1. Болтарович З. Народна медицина українців; АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського, Львів. від-ня. Київ : Наук. думка, 1990. 229 с.

2. Витвицький С. Історичний нарис про гуцулів, пер., передм., прим. М. Васильчука; Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття імені Йосафата Кобринського. Львів : Світ, 1993. 94 с.
3. Свідчення Гринів Меланія, 1938 року народження. Жителька села Черник Надвірнянського району Івано-Франківської області. Записано Гуцуляк С.М., 2025 р., 5 арк.
4. Свідчення Павлюк Анни, 1940 року народження. Жителька села Зелена Надвірнянського району Івано-Франківської області. Записано Гуцуляк С.М., 2025 р., 3 арк.
5. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 5. Львів : Загальна Друкарня, 1908. 300 с.
6. Kolberg O. Pokucie. Cz. 4. Dzieła wszystkie. Wrocław-Poznań: Polskie Wydawnictwo Muzyczne; Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza. Kraków, 1889. T. 32. 327 s.